



«AZƏRBAYCAN» qəzetinin 1919-cu il 16 aprel (Çərşənbə günü) tarixli 158-ci nömrəsinin ADA Universitetinin dəstəyi ilə transliterasiyası



QİSMİ-RƏSMİ

Dövlət Müfəttişliyinə əmnamə
Donskoy Darülfünun tələbəsi Ağacəfər Mustafayev Dövlət Müfəttişi idarəsində xüsusi işlər məmurluğuna təyin edilir.

*Dövlət Müfəttişi vəzifəsini ifa edən:
Əliqəzifə Həsənov*

YENİ KABINƏ

Həmin iki ay qədar tul [uzun] çəkan ağır və əziyyətlə böhran bitdi. Böhranın bu qədər tul və çəkəməsinin səbəbi – necə ki, keçənlərdə bir kərə daxi vəziyyət – Kabinənin müstəqir olmaq lüzumu keyfiyyətdən vüqda gələn əngəllər idi. Kabinə düzəlməsi öhdəsinə həvalə edilmiş olan Nəsib bəy həzrətləri koalisiyon şəraitinə riayəyə məcbur olduğundan, istədiyi adamları Kabinə düzəltməyə məşğul olmaq əvəzinə, portfelləri partiyaların arasında paylaşdırmaq işinə məşğul idi. İşçi salın salın daxi bu paylaşma məsələsi idi. Hər bir paylaşmada hər tərəfi razı salmaq çətin bir əmri [iş] olduğu üçün bu paylaşmada da bir tərəfdən paylaşılanın hamısı olmasa da əksəriyyətin razılığı və digər tərəfdən daxi paylayının özünün məqsədi həsil olmaq üçün bir bu qədər vaxt əlləmək lazım gəlir.

Mədəm ki, paylaşma bitib Kabinə əmələ gəldi, deməli, paylaşılanın əksərini razılığı və paylayından da məqsəd və arzusu əmələ gəldi. Oyla da oldu. Yeni Kabinəyə – siyasi dildə deyildiyi kimi – Parlamən fraksiyalarının əksəriyyəti-ətimad edilən razi qaldıqlarını izhar etdilər. Bunlar [Rusiya, "Müsavət", "Əhrar", Sosialistlər bloku, Əqliyyəti-milliyə (Milli azadlıqlar və erməni fraksiyaları idi. "İttihad" səhiqə Kabinə elanında olduğu kimi, bu Kabinə əli bə'dində [son-rəsmində] daxi etimadına bəyənmədən çəkindi və yeni təşəkkül etmiş "Bitarafələr" fraksiyası daxi "İttihad" gedən yola işi getdi.

Əcəbə, partiyalıq əksəriyyətinin etimad və rızasına məzhar [nail] olan bu yeni Kabinə ümumi-dövlətə [dövlət işlərinə] və təzad-idarəməyə partiyaları xaricində nəzarətlər bəxş etmənin dənizi və hüsn-rəğbətlə qəbul oluna bilərmi?

Bu suala cavab vermək üçün əvvəlcə görək o nəzarət səhiqlərinin ki partiyaları xaricindədir, etimad və rızası na ilas həsil olublar. Partiyaları mənsub olanların etimad və rızası Kabinədə o və ya bu partiyaları adamlarının miqdarına və portfellərinə o tövür və ya bu tövür bölünməsinə bağlı iş, partiyaları xaricində olan camaatın rəğbət və rızası, əvvəla, Kabinə əzalarıdan [üzvlərindən] hər birinin iqtidardaca məşhur və maraflıdır. Bəzilərini [tanınmışlığını] və səniyyəti [ikinci olaraq] Kabinə rəisinin deklarasiyasında elan etdiyi yolların və xətti-hərəkətin kifayət verə bilən dərəcəsinə bağlıdır.

Yeni Kabinənin içində öylə azalar var ki, ümumi-dövlət işində bilməyin [ümumiyyəti] və öhdələrinə götürməsi olduqları Nəzarət [Nazirlik] işlərinə biliksüz [xüsusilə] iqtidar və bacarıqları ilə camaat arasında məruf və məşhurdur. Bəzilərini kilmərdən ibarət olduğu bura sadələnməyə, məlum səbəblərə görə, nəmunəsiz bildikləri barədə həqiqiyyəti təkrar öhdəsinə götürməsinə olan general Səməd bəy [Məhməndarov] həzrətlərinin dövlətinin istidnağahı olan ordumun təşkil və tənzimi ilə camaat arasında layiqli şöhət qazanmış olan adını xüsusi surətdə zikr etməyi özümmə cəiz bilirik.

Daxiliyyə Nazarəti kimi mühüm və böyük bir Nazarətin daxi Kabinə rəisi olmaq münasibətlə keçənlərdə haqqında xüsusi bir məqalə yazmış olduğumuz Nəsib bəy həzrətlərinin yadı-idarəsinə [idarəsinə, əlimə] keçməsi də camaatı kifayətləndirəcək və rızasını mövcud olacaq [rəzilərinə bəxş olacaq] əhvalıdır.

Bununla bəla, yeni Kabinənin içində ümumi-dövlət işində iqtidar və bacarıqları ilə camaatla bəli olmayanları daxi vardır. İstə, bu yeni nəzarətlərin dövlət və məmlikət mənafehi yolumu şərt ediləcək səylərdən [gələcək göstərir] deməyib də, bu gün bir təsəlli olmaq üçün bu nəzarətləri xətti-hərəkəti müxtəsər də olmuş olsa özümüzün olan deklarasiyaya mərucaət etməlidir [edilməlidir].

Deklarasiyon denilən hökumət bayannaməsi, ümum Kabinənin na yolda işləyəcəyini bildiren ümumi bir proqramdır. Dünən Parlamən kürsüsündən eşitdiyimiz bu proqram, ümumi-idarəvi-dövlət [dövlət idarəçiliyi işləri] üçün lazım olan bugünkü yollar ümumiyyəti göstərmək və istiqalimləri hər guna [hər sürət] təvəzzütdən qorumaq vəndin əlavə, bu gün bizi xüsusi surətdə maraqlandıran Lənkəran məsələsi ilə dövlətlərin əsəriyyəti cədvəllə cəlb edilmiş fəqərəsinin [məsələsinin] daxi təzliklə həll ediləcək deyə məxsus xətr-ləməsi hər kəsi qənaətləndirəcək dərəcə müvafiqi-merəmdir [məqsədauyğundur]. Bayannamədə bəhs edilən bəni də burada zikr etməyi lazım bilirik ki, bayannamədə Lənkəran məsələsi keçdikdən sonra, Parlaməndə "Bəz Qarabağ məsələsi" deyə növbə və sədaları kağıd kimi təvəzzüdlə eşitdik və bu səslərin, deyil erməni məbusları tərəfindən, bəlkə müsəlmanlardan olan bitərəflər tərəfindən gəldiyini anlayıb heyrət [heyrdə] qaldıq.

Qarabağ məsələsi, Azərbaycan dövləti nöqteyi-nazarınca həll edilmiş bir məsələdir. Bizcə daha bu xüsusda bir məsələ ola bilər. Gənc məsələsi, Bakı məsələsi olmalıdır ki, Qarabağ məsələsi də yoxdur. Olmayan halda nədən ötrü bu məsələ bayannaməyə salınmalı idi ki, bunu bitərəflər təb edirlər?

Məmləkətdə əksəriyyət təşkil edən Azərbaycan türk və islamli nöqteyi-nazarınca daxi on Azərbaycan türki və iki nəfəri xarici olan Kabinənin surəti-həyeti qənaətbəxş bir dərəcədadır. Əz Müsavət, iki sosialist, bir Əhrar, dörd partiyası, iki erməni və bir rüsdən təşəkkül etmiş olan Kabinədə dəşnak firqəsinə mənsub Azərbaycan naziri olması bizi heç də təşviş salmaz. Biz bu yola ilə əvvəla haqq və ədalət tərəfindən olmağımızı və səniyyəti [ikincisi], erməni milləti ilə türk milləti arasında olan bəzi etimadsizliqləri bəxtərəf etməyə [aradan qaldırmaq] və bu iki milləti bir-birinə işinidməklə lüzumunu, hər iki millətin mənafehi olduğu üçün mülahizəyə əlbə də bu iş ümum əhli qabəğində şəraf və heysiyyətiyi artıran bir əməl həsədir.

Fəqət dəşnak və ümum erməni nəzarətlərində də bizim böyük umcağımızı və tələblərimizi vardır ki, bunların ən ümduəsi etibarınısı layiqli olmaq və bənda başı [bəndi] qalmağdır. Eyni umcaq və tələblərimiz daxi rus nəzarətindədir. Ümüdcəlik ki, yeni rus nəzarəti, keçən Kabinəyə daxil olan Protasov məsələsi kimi də, Azərbaycan istiqalına sədiq bir nəzir olaraq bizi sevinirdicək və etimadımız həl özünə, həm də ümum [bütü] Azərbaycan ruzalarına qarşı bərkədəkdir.

Ən böyük ümidimiz, əlbəttə, yeni Raisi-vükəla [Baş nazir] olan Nəsib bəy həzrətlərinin dövlət və məmləkətinin mənafehi yolumda göstərəcək olduğu səbat və mətanətinə bağlıdır. Buna əmin olub da bu mühüm işdə müvəffəqiyyətinin dilərik.

Hacıbəyli Üzeyir

YENİ KABINƏ

ƏZALARI [ÜZVLƏRİ]

Baş vəzir və Daxiliyyə naziri – Nəsib bəy Yusifbəyli (Müsavət)
Xariciyyə naziri – Məhəmmədşeyx Cəfərov (partiyasız)
Hərbiyyə naziri – General Səməd bəy Məhməndarov (partiyasız)
Ədliyyə və Məsəl [Əmək] naziri – Aslan bəy Səfikürdülü (sosialist)
Maliyyə naziri – Əliqəzifə Həsənov (partiyasız)
Ticarət və Sənəat [Sənaye] naziri – Ağə Əminov (Müsavət)
Ziraət [Əkinçilik] naziri – Aslan bəy Qaradəşov (Əhrar)
Posta-Teleqraf naziri – Camo bəy Həcncisi (sosialist)
Dövlət müfəttişi – Nariman bəy Narimanov (Müsavət)
Ümumi-Xeyriyyə və Nəfiə [Sosial Təminat] naziri – Viktor Klenevski (Rus-Slav)

Səhihi-Ümumiyyə [Xəlf Səhiyyəsi] naziri – Dastakov (Erməni Milli Komitəsi)
Portfelsiz nazir – Xoren Amaspor (Daşnak)
Maarif və Ədəbi [Dinlər] Nazarəti – Münhəll [boş]

AZƏRBAYCAN
MƏCLİSİ-MƏBUSANINDA

14 nisan iclası

İclas doktor [Həsən bəy] Ağəyevin sadərtəli saat 12-də açılaraq yeni Raisi-vükəlanın [Baş nazir] tətəzə Kabinə təşkil haqqında məktubu oxunur. Bədəhu [sonra] növbədəki məsələlərin müzakirəsinə keçilərək, saat 3 radələrində, gec olduğu üçün, saat 6-yədək tənəffüs elan edilir. Tənəffüsdən sonra iclas saat 7-dən də bir qədər keçmiş açıqlar söz yeni Kabinə rəisi Yusifbəyli Nəsib bəy həzrətlərinə verilir. Yusifbəyli (Markəzdan və soldan şiddəti alqışlar içərisində kürsiyi-xitabətə çıxaraq şu nitqi irad edir [nitqi söyləyir]) – Məhtərəm məbuslar!

Əmrinizi təşkil etdiyim hökumət, üzünə na qədər ağır və na qədər böyük bir məsuliyyət almış olduğuna anlayır. Doğrudur, Azərbaycan milləti istiqaliliyyətin elan etdiyi bu az bir zamanda yarı və ağır [dost və düşmən] nəzarədə müstəqil olmağa layiqlə bələndə olduğunu göstərmişdir, bugünkü hal və vəziyyət iki ay əvvəlindən daha mətin və daha sağlamlardır. Əvət, 10 aydan bəri bir əmiri-vəqə [fakt] olmuş müstəqil Azərbaycan bu gün düvəli-müəzzəm [böyük dövlətlər] tərəfindən daxi hüsn-qəbul arəfəsində bulunmuşu-na və Azərbaycan türklərinin yaxın bir zamanda dünyanın bilməli mədəni millətləri ailəsinə daxil olacağına ümidimiz qəvədir [məhkəmdir]. (Markəzdan alqış)

Bu böylə olacaq idi. Çünki Azərbaycan türkləri yekvücdə olaraq erkək [kişi], qadın, gənc, ictimai, fəqir və zəngin, fəhlə və rəncbər, "Müsavət", "Əhrar", "Sosialist", "İttihad", xülasə bütün millət təvəhüd [vəhüd bir bədən] kimi istiqaliliyyətimizi mühafizə etməyə yəmin etmişdir. (Markəzdan və soldan alqış)

Çünki millətin şu əzminə bilavasitə şahid olan böyük və demokratik İngiltərə komanda heyətinin əldəyi təəssürat qərariz, mübəlğəşiz Parisdə inqad edən məhkəməyi-kürbəyə əz edəcəyi şübhəsizdir. Əvət, əfəndilər, bunlar həl doğrudur. Məməfin [bununla bəla], bu gün qərsizmə istiqalimiza barabər, tamamiyyəti-mülkiyyəti [arəzi bütövlüyümü]zün] təmin etmək üçün həlli bəklənilən bir çox məsələlər vardır. Hökumət bir əvəl məzkur [dəyilən] məsələlərə məşğul olmağı kəndisi üçün ən mühüm və müqəddəs vəzifələrdən ədə [həsbə] edir.

Məlumunuzdur ki, Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsinə təşkil edən Lənkəran qəzəsi hələ yəbançılar əlindədir. Yüz minə qədər vətəndaşlarımız həyatlarına, vəz və nəmuslarına təərrüz [təvəzzü] edilirdi. Azərbaycanın Tiflis və İrəvan vilayətlərində bulunan ittəcaarizə göz dikənlər daxi vardır.

İstə, bu məsələləri həll etmək, həm də son imkana qədər sülhə [sülhə] hall etmək, hökumətin ümdə və əsas vəzifələrindəndir. (Səğdan: Qarabağ! Qarabağ!) Hökumət innaəməq istəyir ki, Azərbaycanın bu haqqı-qərihi [açıq-əşkar, mübahisəsiz haqq] bəğun-lərində Tiflisdə inqad edəcək [toplanaçaq] konfransda daxi qoşun-larımız tərəfindən təslim və qəbul olunacaq. Çünki biz bilirik ki, bizim kimi, qoşunlarımız daxi bizimlə sülhə yaşamaq istəyirlər. Məvərayi-Qafqazda [Zaqafqaziya]də] təşəkkül etmiş cümhuriyyətlərin istiqbalı [gələcəyi] kimi cümhuriyyətlər arasında sülh və səlahin [əmin-amanlığın] davamına bağlıdır. Bu isə hər kəsin haqqı kəndisinə veriləmkə münkiündür.

Qoşunlardan bəhs edərkən bir-iki söz Dağıstan Cümhuriyyəti xüsusundə əz etmək istədim.

Əfəndilər! Dağılar İttifaqı ayrılıq-qeyrilik bələ təməvvür oluna biləcəkdir. Şimali Qafqaz azərbaycanlıların vətəni, Azərbaycan şimali qafqazlı dindəşlarımızın yurd, ədəq məsəbinsindədir [yerindədir]. Məlumı-əllərindədir. Denikinin orduları Şimali Qafqazın üzünə hücum edərək casur və şücaəti dindəşlarımız qarşı dağılları al qan-lara boyayıb, onlar və onlara barabər bizi yəni təhəttər-təhəttər [əsarət altına] almaq fikrindəndir. Həlbuki bu işin o qədər qolay ol-madığını Qafqaz qərtalları şu günlərdə o qəsbilərə [qəsbkarlara] qanlı dərslər verməklə isbat edirlər. Şu ərlən mücahid qərdəşlərimiz bilməlidirlər ki, hər zaman biz onlara barabəriz.

Məhtərəm əfəndilər! Digər qoşunlarımızla dəxi şimdici qədər olduğu kimi sülh və müsəlmatlə [asayış]la yaşayacağı. Sevəyli Azərbaycanımızın sağ və heysiyyətinin mühafizə etməklə barabər, hökumət, qoşunlar arasında zühür edən cümə məsələlərini sülhə həll edilmişə tərəfdəndir. Bunu biz böylə bilir və qoşunlarımızın dəxi böylə düşüncələrini şübhə etmirik. Tabii, bu sülh və səlahin başqa şərait [şərtləri] dəxi vardır. O da aqəlyiyyətdə [aqlıqda] qalan millətlərin haqqını tanımağdır. Zülüm və istidabd əlavə yaşayab da "inardes" namı təhəttir [əltəndə] bir ərsdən bəri məddətdən və mənən bir çox təziqlərə məruz qalan Azərbaycan türkləri Azərbaycan daxilində bulunub vətəndaşlarına bir gözə bəxş-məqlə, hər kəsin kəndi dilində yazıb-oxumasına, kəndi dilini və kəndi milliliyyəti mühafizə etməsinə müsaidə etməsə, tarixi bir səhv yətar-mış olar. Onun üçün hökumət, sevgili Azərbaycanımızın cümə vətəndaşlarımız üçün haqqı bir vətən olmasına çalışacaq.

Burada torpaq məsələsindən, əmələ məsələsindən uzun-uzadıya bəhsə lüzüm görməyirəm. Çünki nəzarət torpaq, fəhləyə iş məbusan əksəriyyətinin [Parlamən üzvlərinin əksəriyyətinin] şüən olduğundan, tabii, hökumətin dəxi lüzüm olacaqdır.

Torpaq məsələsinin kəti surətdə həll etmək, tabii, milləti bəheqq [layiqliyə] təmsil edəcək Məclisi-Məbusanın haqqıdır. Bu xüsusda bugünkü hökumətin üzərində ənənə bir vəzifə təvəttüb edir [düşür]. O da məsələni ətrafı hazırlamaq, torpaq işlərində dət bütü]n vəsəiti [səndəri] cəm və talif etmək [toplamaq və tərtib etmək] və bu surətdə Məclisi-Məbusasının heyn-i-inqadında [açılış vaxtında] su əriş və mühüm məsələnin qolaylıqla həll ediləsinə müvafiqətə bələnməkdən ibarətdir.

Bununla barabər, gərək torpaq və gərək əmələ məsələsində bir itxəlf zühür edərsə, hökumət hər zaman zəhmətkeşlərin hüququnu müdafiə edəcək onları tərəfində bələnməyə və əylər. (Markəzdan və soldan alqış)

Hökumət əməlinin haqqı-səyini [zəhmətinin haqqını] müdafiə və kəndisini şüğortə üçün qanunlar hazırlayacaq. Məbus əfəndilər! Hürriyyəti-kəlam, hürriyyəti-mətbuat, hürriyyəti-ictimə [söz əzadlığı, mətbuat əzadlığı, toplama əzadlığı] mədəni və demokratik bir dövlət təşkilinin şərait-i-asliyyəsinədir [əsas şərtlərinəndir]. Bu xüsusda zəmin edərək hər kəsdən bəz irəli gətirik. Azərbaycanca görülmə su hürriyyəti dününyən heç bir tərəfində mövcud deyildir. Hökumət, tabii, müqəddəs olan bu hürriyyətləri mühafizə edəcəkdir. Hər kas na yazarsa yazsın, hər kas na istərsə söyləsin, nəradə icimə edərsə etsin. Yalnız bir məsələ vardır ki, ona əl uzatmağa təhəmmül edilməməz [dözülməz]. O da Azərbaycanın istiqaliliyyəti məsələsidir. (Ümumi sərəkli alqış)

Su istiqaliliyyəti, millətin su müqəddəs və məşru [qanuni] haqqını təhəqir etməməyə, su üli hissisiyatına toxundurmamağa hökumət var qüvvəsi ilə çalışacaqdır. (Markəzdan, soldan alqış)

Bu məsəlin [çalışmanın] məcrayı-təbəsinə dəxi fəhlə xatərdə] və bir intizam daxilində cərayəni üçün hökumət yaxın vaxtlarda müəyyən bir qanun layihəsi tərtibli ilə təsvib [bəyənmə] və təsdiqinə təqdim edəcəkdir və böyləliklə su müqəddəs hürriyyətlərdən sui-istəmal [sui-istifadə] edənənlər məmurların deyil, ədliyyə məhkəmələrinin adlanıla və qanun qərarlarına təbət tutulacaqlardır.

Əfəndilər! Bu hürriyyətlərin ən müqəddəsi məlumı-əllərindəndir ki, hürriyyəti-vidcəni-xəşsiyyəti və məsuliyyəti-beytiyyədi [mülkiyyət toxunulmazlığı hüququdur]. Tabii, ədəq və vidcəni ədəq məsələlər üçün demokratik cümhuriyyətimizdə kəmiş təqdim edilməməz. Burada diqqətə şayan [diqqətləyini] bir cəhət vardır ki, o da bütü]n Cümhuriyyət daxilində məzkur [dəyilən] hürriyyətləri alənləraq mühafizə edə biləcəkdir [asayış] və polis məmurları bulunmasındır.

Hökumət bu dəvairə [dəirələrə, idarələrə] millətin mənuəvər [ziyalı] fikirlərini dəvət etməyə təşəbbüs edəcəkdir. Hərğah bu xüsus-dəki dəvət qəbul ediləmsə və bu dəirələr layəqətli əllərə tövli olun-mazsa [təpşirməzə], millət əfradı [fərdləri] bu yolda yapılan qənu-nəzirlərdən, haqqsızlıqlardan xilas olarlar.

Hökumət bu bəddə [bu bərədə] əlindən gələni əsirməyəcəkdir. Məməfin [bununla bəla], bu xəstəliyin ölümi al-maq üçün hökumət başqa qəralərə daxi təvəssül [müraciət] edəcəkdir.

Məlumı-əllərindəndir ki, hər ħangi bir sui-istəməlin [sui-isti-fadənin] ölümi alməq üçün ən qəti və yəganə cərə onu doğuran səbəbləri izlə etməkdən [aradan qaldırmaqdan] ibarətdir. Bunun böylə olduğuna isbatna həcat bələ yoxdur. Binaənlehy [ona görə], hökumət hər xüsusda və bilkəssə ümuri-daxiliyyədə [xüsusilə daxili işlərdə] ilk öncə mövcud əsbəb [səbəblərin] izləsə fikrinə çalışacaqdır. Süylə ki, bir əvəl zəmvəto idarələrini [yerli özünüdarə] qorumaqları vüquda gətirmək və bu vəsita ilə cümə məmurları hökumətin nəzarət və təvəssülündən [diqqətli bəxşindən] məsta [alavə], əhalinin duxi müraqibəsi [nəzar-diqqət] altına almaq. İstə bunun üçün zəmvəto idarələrini sürəti-mümkünə ilə [mümkün çədar sürətlə] meydana gətirməyə hökumət təşəbbüs və mövcud şəhər idarələrini həyatda davət edəcəkdir. Və bununla barabər, hökumət məmləkətin təqsimatı-idarəsini [inzibati bölgüsünü] dəyiş-dirməyə müsaidənizə iqdəm edəcəkdir [başlayacaq, təşəbbüs edəcə].

Tabii, sui-istəmətlə mübarizənin başqa qəraləri dəxi vardır. Ən müəssir [təsiri]l çəralərdən biri də cinayət işləyənleri qanunun təqiblə, canilərə, hər kim olursa-olsun, cəzay-i-səzasını [layiqli cəzasını] verməkdir. Hökumət bu xüsusda üzünə düşən vəzifə-nəni ifə edəcəkdir.

Bu cəzalar dək, əlbəttə, ədalət və haqqaniyyətə istinad edilməli və hər düləli səhv və qəzəbdən bəri [uzaq] bələndürülməlidir. Bunun üçün də ədliyyə məhkəmələri əhaliyə daha yaxın və milli bir rühdə olmalıdır. Bu xüsusda daxi hökumət bir yenilik, bir əsəri-təcəddü [yenilənmə əsəri] göstərməyə və təz bir zamanda müəyyəy [yaxşını pisdən seçən] hakimlərin ədliyyə məhkəmələrinə cəlbinə çalışacaqdır.

Məhtərəm əfəndilər! Hökumət bütü]n səyini bir əvəl Məclisi-Məbusanın toplamağa həsr edəcəkdir. Bunun üçün komisyon qəbul edilmiş olan intixab layihəyi-qənuunuyəsinin [şəçki qənuu layihəsinin] təzliklə Məclisdən keçirilməsinə əz erdiriz.

Məhtərəm məbuslar! Məlumunuzdur, istiqalimiz, istiqbalımız [gələcəyimiz] həp məarifə bağlıdır. Əgər milli məarifimiz, milli məktəbimiz tərəqqi etməzsə, bizim üçün fəlah [qurtuluş] və nicət ümidi qalmaz. Hökumət bunu bilir, onun üçün ibtidai təhsilin ömumi olmasına əz həsr etməyə və işbu əylüldən [sentyabr]dan] etibarən mətaəddid [cəxşayış] ibtidai məktəblər açmağa təşəbbüs edəcəkdir. Sənəy məktəblərinə ayrıca diqqət edəcəkdir. Mövcud ədalətlərdən bir qismi tədricən milliləşdiriləcək, digər qismi işə qeyri-müslim çoculaq üçün rus lisanında ibadə ediləcəkdir [davanə etdiriləcəkdir].

Hökumət əli təhəssili daxi düşüncələrində. Bunun üçün əli ziraət [kənd təsəvvüf] məktəbi qənuu layihəsi təsvibinə [təsdiqlənmə] təqdim edilmişdir. Tiflisdə bulunan Məvərayi-Qafqaz Darülfünununa [Zaqafqaziya Universitetinin] paytaxtımıza naqli üçün müzakirə gərşilşlər, əylül İbtidailərində [sentyabrın əvvəllərində] tədrisə burada davam ediləsinə səy və iqdəm edilməkdədir. Darülfünunumuzda, tabii, lisanımızın, tariximizin, ədəbiyyatımızın inkişafına xidmət edə biləcək kürsülər [kafedralar] açılacaqdır.

Məbus əfəndilər! İctimai bələnmə [gələcəyimizin] təmini üçün başqa tədbirlər ittixəzi da [tədbirlər görüşməsi də] lazımdır. O da işə, ticarət və maliyyə işlərinə yoluna qoymağdır. Əz etdiyimiz bu işlər bir-birinə işə-səyşə bağlıdır.

İstə-səyşə Azərbaycanında şimdici başqa bir rəng əlmişdir. Mühəribərdə dolay başqa məmləkətlərdə olduğu kimi, bizim vətənimizdə dəxi bütü]n ticarət inhisar altına alınmışdır. Nəticədə, tabii, şüni olsa da böyük bir dairə [idare], hətta işəqə Nazarəti namı ilə başqa məhəllələrdə [yerlərdə] olduğu kimi bizdə də bir Nazarət [Nazirlik] təşkil edilmişdir. Məqsəd xüsusi ticarətə yöl verməyərkə, əhalinin işəsinə həsr-diqqət etmək idi. Bunun üçün daxili və xarici ticarət dövlət kəndi öhdəsinə əlmişdir. Bu üsulün nə qədər müzür və vəzir [xəmir] və təhliküli [nəticələr verdiyi] məlumunuzdur. Bittəbi [təbi olaraq], Azərbaycan Hökuməti bu üsuldən vəz keçədi. Daxildə ticarət yənidən əhyaya [canlandırılmağa] çalışır.

Şimdi hökumətin öhdəsinə düşən bir vəzifə varsa, o da əsyə firyatların həddindən ziyadə yüksəlməməsi üçün bəzərə kəfi mük-dərdə amtaə və əraq qıxararaq, tüccərlə [ticarətlərə] rəqabət etmək və mümkün olduğu qədər Azərbaycanca xaricdən əraq və amtaə cəlb etməkdir. Bu işə artıq, Ticarət Nazarətinin işidir. Ona görə hökumət işə Nazarətini laəv edərək, bu Nazarətin bəzi vəzifələrini Ticarət Nazarətinə tövdi etməklə [təpşirməklə] iktifa edəcəkdir [kifayətlənəcəkdir].

Məhtərəm məbuslar! Su çəkiyimizi bəhala və bədən dolay keçirdiyimiz suxtə hər ticarətimizin məbhəri-əsəbində [əsil məhvində] cərayən etmədiyindən. Bunun da səbəbi məlumdur. Bizim səvətimiz, rüfəhi-həlimiz hər nəft ticarətinə bağlıdır. Həlbuki nəftimiz ən böyük bəzən olan Rusiyanın yölü bağlıdır. Bəzər açılmızsə, biz güclük çəkəcəyik. Digər tərəfdən də, Rusiyanın bizim nəftimizə əhtiyacı o nəradədir ki, bizimlə anlaşmazlar, bizimlə bir "modus vivendi" vəz [təbii] və təyin etməzlərə, Rusiyə üçün olduğu böyük və təhlikəli müşkülət zühür edə biləcəyi bədihiydir [aşkardır]. Binaənlehy [ona görə], hərəğah Astraxan tərəfindən bəzə ticarət qəpərlərini açmaq təklifi vüquda, müəyyən şəraitə qəbul edə bilərik.

Filhaqiqə [doğrudən də], bizim üçün Rusiyanın daxili işlərinə qarşımağa heysiyyəti yoxdur. Rusiyada ħangi firqa qəlib gələcək, ħangi ədəmlər iş başına keçəcək, bu bizim vəzifəmiz deyil, böyük, hər Rusiyanın kəndi işidir. Biz Rusiyə dövləti ilə hər zaman sülh və səlahinə [əmin-amanlıqla], dostanə keçimək istəyir. Yalnız bir məsələ var ki, Rusiyə [bölsevki Rusiyanı, mənsəvikimi, yuxsa [başqa] bilirmisün] bizim daxili işlərimizə qarşıməməlidir. Biz Rusiyadan yalnız bu nu tələb edirik. Bu da bizim haqqımız olduğuna, tabii, kimsə inkər etməz zənn edərik. (Markəzdan, soldan alqış)

Bunun üçün Rusiyə ilə hər bir ticarətə gərşiməyi, münasibətə-dostanə [dostluq münasibətləri] təsis etməyi Azərbaycan Hökuməti hər zaman kəndisinə bərk biləcəkdir. Astaraxan yölü aqlarsə, [ki yüz milyon ruzə bəli] [əgər] nəftimizi irvac edə biləcəyimizdən, nəticədə bir milyard qədar bir para Azərbaycana daxil olmus bələ-nəcəkdir. Əgər nəft yalnız kəndi paramizə sətərsəzə, şimdici qədər bərəxdəmişlə paranın cüməlini toplamaq olacağımdan, nəticədə, tabii, paramızın etibən yüksəlmə, mətə və əzğən fiyət düşsə, ħayət və məşəitimiz kəndi mülkəyi-əsəlinə ədəq [təbi] yoluna qəyət [dar]. O vaxt ümuri-maliyyətimiz [maliyyə işlərimiz] daxi yoluma gərş.

Bu gün olduğu kimi, gərək burada və gərək Tiflisdə həsəbsiz kəğir paralar buraxmağa artıq məcburiyyət qalmaz. Hələ bu iki "emissiya" – bu, artıq təhəmmül ediləcək [dözülməz] hallardən deyildir. İki yerdə para çərməyə heç bir zaman, heç bir məmləkətdə görülməmiş bir işdir. Hökumət bu həla bir ən əvəl zənn verməyə təşəbbüs edəcəkdir.

Məhtərəm əfəndilər! Dəmiryollarımızda daxi islahat məhtəb bir çox cəhətlərdən. Bu xüsusda hökumət çalışır və çalışacaqdır. Yalnız bir məsələ bədən bəhs etmək istəyirəm. O da Ələt-Culfə dəmiryoludur. Bu yola hökumət pak ziyadə əhəmiyyət verir. Bu iş üçün hökumət sizdən para istəyəcəkdir və bu yolum qərībən [yaxın vaxtda] baş gəlməsinə səy edəcəkdir. Bundan başqa torpaq və səse yollarımız dəxi

vardır. Bunlar da təmirə məhtəbdir. Və yollarımız mətlub [arzuolun-]mən dərəcədə olmazsa, nə poçtımız işlər, nə də əhəlimiz bunlardan istifadə edə bilər.

Məhtərəm məbus əfəndilər! Əz və tədəd etdiyim [saydığım] su tədəbirin [tədbirlərin] ifə və icrası bizim varlığımız və qüvvəti bələnmə-mizdə mümkün ola biləcəkdir. Bunun birədəfəlik bilməliyiz. Qüvvəti bələnməyə hökumət təşəbbüsünün üss-i-əssə [əsas, bəzası] olacaqdır. Əgərimizin əhtiyacına, isvəzimatna hökumət ayrıca diqqət və əhtimam edəcəkdir [qayğı göstərəcəkdir].

Əgərlik kimi müqəddəs vəzifənin ilk əvvəl zənginlərin, qəvilərin [güclülərin], ziyalıların əvlədlərinin vəzifəsi olduğuna hökumət onlara ənlədəcəqdər. (Ümumi sərəkli alqış, Qara bəy [Qarabəyli] yərindən: Bəylə...) Bundan boyun qəçəran bulunarsə, lazımlı gələn cəza veriləcəkdir.

Xülasə, əfəndilər! Təkrar ediram, hər şeydən əvvəl istiqbalımız qüvvətə və millətin əzminə məhtəbdir. Birincisi, Hərbiyyə nazirimizin müqəddər və təcrübəli əllərində olub, ikincisi işə sizin əlinizdədir. Əfəndilər! Təşkil edilmiş hökumət, aramızda bulunan bütü]n firqələri əhtiva etməyir. Onun üçün, tabii, müxalifətə qəlanlar dəxi sizin aranzada olacaqdır. Mən ancaq bir şeyə əminəm, o da istiqaliliyyət məsələsində olan birlirliyinizdir. Bə məsələdə mənimlə və təşkil etdiyim hökumətlə həmrəy olmayan bir zətn bələ bulun-madığını bilir və bunun üçün bəz vüquvəmlə və böyük imənməli çalışacağıma

**«AZƏRBAYCAN» qəzetinin 1919-cu il 16 aprel (Çərşənbə günü) tarixli 158-ci nömrəsinin ADA Universitetinin dəstəyi ilə transliterasiyası****O QIZA**

Ə[il] Nazmiyə

Ömür dedikləri: çapraqşir bir yol,
O çapraqşir yolun yolucusuyam ban.
- Gəl, yolum üstündə, bir sözüm vardır,
Gözəl qız, bu yolda, gəl Xizrim ol sən!

Sevdä dedikləri: çilgin bir dəniz!
Bən çxidim dənizə, qaldım yelkəniz.
Bən ölmək, qurtulmaq istəməm səniz,
Səniz hər ikisi na gücdür bilisən!

Söylərsəm dərdimi göydə ulduza,
Otur pak parşan dərd yaza-yaza...
Bir soran yoxmudur o gözəl qız –
Verdiyi dərdlərin dərmanı kimdən?
Çilpək omuzlara parşan tellər
Tökülər, aşıq parşan eylər.
Neyləyim, dərd bilən deyil bu ellər!
Ağla, yazıq könlüm, yoxdur bir kimsən!..

[Əhməd] Cavad

PAYLAŞMAQ İSTƏYİRLƏR

Gürcü və erməni hökumətləri yarım milyonluq türk-islam kütləyi-müəzzamısına [böyük kütləsinə], yəni Qars, Batum oblastları [vilayətləri] ilə Axıska və Axal-kələk uyezdlerini [qəzalarnı] öz aralarında paylaşmaq istəyirlər.

Axıska faciəsi Qars əvəli hödüdü daxilində olan Posxov müdiriyyətinin buğünələri bir bəhanə ilə gürcü əsgəri tərəfindən zabtı, Ermənistan Hökumətini tanımaq istəməyi [?] Dronun Qarsa dögrü hazırlaşması, paylaşmaq planının bir qədəməyi-feliiyyətdir [məmlur bir addımıdır].

Gürcü Hökuməti Axıska hadisələrindən çox əvəl ora komandanın yazdığı gizli bir əmrəmədə Posxovu alıb özünə hüddü üzərində bulanan yeddi-kəşk köyün bir bəhanə ilə silahlarını vəl zəiflədilməsi arzusunu bildirirdi. *

İştə, o arzularını bu gün şiddətli top və pulemyot atəşləri ilə rast gəldikləri müsəlmanları qarşı tələf etməklə meydanı-felə qatırlar. Əvət, Gürcü Sosial-Demokrat Hökuməti Osmanlıın, Azərbaycanı və Dağıstanın buğünkü məşğuliyyətdən, müvəqqəti siyasi sükkundan istifadə edərək türklük, islam demokrati [xalq] zidi-dinə olaraq, bu yolda fürsəti qənimət sayaraq silahlız müsəlmanları insafsızca qətlim edib, arazisini vücdə gətirdikləri "əksəriyyəti" "aqliyyəti"ə ["çoxluğu"na] endirmək istəyir.

Çoxdan düşündüyü planını bu gün meydana böş götürüb istədiyi kimi təbtəq edir. Bunun üçün çox az, onun bəhanələrlə hacət qalmıyır: "Türk agentləri, Axıska bəyləri, əksin-qıləbçilər" hazı. Bu siyasi mödə sözləri hər dürlü bəhanəyə basdır. Lakin vəziyyətlə, zamanayə, hətta güna görə bir az daha fəzla uydurula daha ələ!

Məsələn: "bir neçə yüz" "Posxov" köylüləri Osmanlı [?] zabitarlarının təhti-komandasında [komandanlıği altında] gürcü əsgəri üzünə – ki 10-15 min miqdardadır – hücum edir. Gürcü əsgərinə qarşı, camaatı üşyan etdirir. Əlbət ki, onları tərbifiyə lazı. Hüddün əməniyyəti saxlamaq gerek.

İştə, sizə böyük səbəblər! Daha artıq na lazımdır? Haman müqəbilə [?] edib Posxovu zabt etməli. Asiləri [?] tərbifiyə etməli. Böylə də əyləblər. Qars oblastının ən gözəl çarşası olan və 15-20 min nüfus [əhəlisli] bulanan Posxovu uddular. Yəni, o biri gün Dronun hücumunu gözləyib, onun Qarsa, bunun ərdən, Oltnaya dögrü irilləməyəcəyi na malum? *

İngilislərin politkəsi də anlaşılmaz bir hal! Və ya anlaşılan bir bə! *

İngilislər na Qars Hökuməti yerində oquyur və na də kəndiləri himayə və mühafizə edirlər. Bu hal, bu qarşıqlıq əsə kəndi vəd əylənlərin tamamı-tamamına xilafındır.

İngilislər Qars və Batum oblastlarını Osmanlıların alından aldılar ki, Sültən Konfransında o yerlərin müqəddəratı həll edilənə qədər mühafizə edələr. Daxili idarəsi yerli camaatın ixtiyarına buraxıb, kəndiləri asayış təmin üçün kontrolyor və nazir [nəzarətçi] vəzifəsinə qorqarlar. Halbuiki, bu gün Qars oblastı idarəsi əslə gözənləməyən bir şey almaqdadır:

Batım oblastı idarəsi müsəlmanların hüquqı-xoşluğuna rəğmən beş-on xristianın əlinə buraxıldığı halda, Qars müsəlmanları heç-ənə getməyib və ya onun istiqbalından [gələcəyindən] qorxan qorxmısların fitalərinə qulaq əsilib dağıldı.

Bu keyfiyyət ingilislər tərəfindən ümid ediləməyən bir həqsizliqdır.

Yarım milyon islam camaatının hüquqı-sarıhsinə [danılmaz hüquqlarına] apşaqr bir təməvüdüür.

Qafqazıyaya qanun və əsasıy üçün gələn bir hökumətdən bəklənilməyən qanunsuzluqdur.

İngilislərən bu hərəkəti xeyli vəs [geniş] islam ərazisinin pərşanlaşmasına bir vəsiyyəti-sühulətdir [sən bir vəsiyyətdir]. Qomsuların hər [hərislik] və tamahlarına bəla-bilə meydan vərməklərdir.

Bu səbəblə, məsələ qaytdı çıxdı. Bu məsələni hər bir türk-islam, xüsusilə türk demokrasiyası dərin-dərin düşünməlidirlər. Düşünməlidirlər də, deməlidirlər.

Bu xüsusda iki dürlü siyasət ola bilməz. Ya ingilislər hazırdakı Qars Hökuməti heyətini bəqarsız əsə dəyişdirib daxililə bəqarsızın kəndilərinə vərməli və ya müstəqəl idarə edib Qars və Batum oblast-larından bir arşın yer və vəd qomsu hökumətə vərməlidir.

Əks təqdirdə, yəni gürcü və erməni hökuməti əsgərləri hüddüdə cəkdikləri surətdə bütün camaat bir vücdə kimi hərəkət edib, ələ silah müdafiə əyləməlidir.

Gürcü və erməni qəzetlələri Qars Hökumətini dağıdılməsindən və oraların təzliklə gürcü və ermənilərin əlinə keçəcəyindən bəhs edib şimdindən izahı-sadəməni edirlər [şərtlərinə bürüzə vərilir].

Biz də hələ fursət varkən izahı-qeyrat və himayəti göstərib, hüquqı-milliyetlərin müdafiəyi-biəməni [əmənsiz müdafiəyi] ola-cəgəmi elan etməliyiz.

Ümidvər

SANDIQLARDA YATAN PULLARI MİLLİLƏŞDİRMƏK OLMAZMI?

Bəhalığın ümdə səbəblərindən başlıcası təcirlərin malik olduqları sərməyinin gündən-günə artı hədəsiz-həsəbz böyümə-sidi. Malum olduğu üzrə, bir çox səbəblərə görə, hökumətin mədəli məxaricinə mütabə [müvafiq] deyildir.

Əhalidən xoziyyə təolanın vərilər kecməsidə kimi kəməli-rəğbətbə yığdırılır. Halbuiki, hökumətin əsəs mədəvli əhalidən əlinə vərilgədən ələməkdir. Vərilər vaxtı-vaxtdına vərilimədiyi üçün hökumət də imbatdandır. Məşğul qalarax məxaric ödəmək üçün sair mənəblərə müraciət edir, ayı vəsilələr [vəsaitlər] araməgə məcbur olur. Əsasıy zamanı ərsədi, daxili və xarici istiqrazat vəsiləstə məcbur olr etmək [aradan qaldırmaq] mümkün olardı. Lakin səbiq rus hökumətini hər beş gündə bir istiqraz yəpməsi əhalinin rəğbətinə özündən uzlaşdırdımsı. Binaənliyəh [ona görə], əhəlini indiki halda istiqraz məsələsinə heç bir vəsilə ilə rəğbətləndirmək mümkün deyildir. Bərsək dövüründən indiyə qədər kağız pul meydana atılmışdır. Bir bu qədər pul əhalinin ehtiyacını rəf edərmişdir. Zira, pul artıqca, bəhalıq da o dərəcə kəşk-şiddət edir [şiddətlənir].

Azərbaycan Hökuməti yenidən yəni yarım milyardlıq kağız pu-

kəsməyə iqdəm etmişdir [əddim atmışdır]. Bu pullar da yəni müstəqəl müqavilənamalərə, böyük məvaciblərə, əlavələrə sarf olunacaqdır; bunlardan cəxət əb, çörək, libas və sair əmtəə satıcı təcirlərin ciblərinə daxil olacaqdır. Bəs [deməli], kağız pulun miqdarı artıdca məvaciblər artır. Məvaciblər artıqca da səylərin nırxı artı-qacaqdır. Bunun nəticəsi olaraq, qeyri-məhduf bəyənətlərin dairəsi əşb-dəşr və sərmayənin həddən artıq böyüməsinə bəis olur. Ədri vaxtlarda ticarəti min manatıq bir sərməyə ilə yerdən bir tacir bu gün həman ticarətə həman dərəcədə apardıqı üçün yalnız yüz min manata möhətə qalır. Odur ki, ədri təcirlərin indiki sərməyələri minlərlə deyil, milyonlara öçürür. Buğünkü milyonluq kecməsidə on min manatlılardır. Bu qiyasdan köhnə milyonların sərməyələri işğı yüz milyonlara kecmişdir. Bunun müqabilində bəzərdə mövcud malların və ələküsüz xaricdən gətirilmiş fabriklərin miqdarı gün-gündən əskilir. Odur ki, təcirlərin meyl və məhəbbətləri sətmağə deyil, əlməgə havəsləri artıq olduğundən əmtəə qıy mətləri, camaat təbircinə, yeddinci əsinəmə bülənd olmuşdur. Hər kas çalısr ki, əlindəki sərməyəni verib əvazində əmvali-mütəhərrikədən və ya qeyri-mütəhərrikədən [daşınan yaxud daşınmaz mallardan] nə olursa olsun, xülasə bir şey, bir mal səhili olsun. Çünki əmvalın hər bir gün bu kağız pullarının məhsəri qopacaqdır. Həman meyl sətmağə deyil, əlməgə olduğundən, malların qiyməti gündən-günə, bəlkə saatdan-saata qalır.

Bəhalığın dərəcəsi bir məqamə gəlmişdir ki, onun zərbaləri fiqərə sinfini əzib, bu gün əhalinin orta siniflərini xırpalamacaqdır. Hərgəh, pul məsələsi bu qərara davam edərsə, bir gün kağız növbət sərməyədarırla, yəni milyonçulara çatır.

Bəhalıq məsələsi ilə hələlik əhalinin iki sülsü [üçdə ikisi] mübarizə edir. Vay o gündən ki, əhalinin həmsi bu bəlayə düşüb olmuş olalı Bunun da düxulu [daxili] süll məsələsinə bağlılır. O gündən ki, Müttəfiqlər imzası ilə süll-ümmüti təsdiq olundu, dərhal Yevropa və ələküsüz Amerika sərməyədarları yerdindən qalxıb bir-bəş Qafqaza, əzəcəmlə [o cümlədən] Azərbaycanca fəvç-fəvç [əxən-xən] gələrirlər, özləri ilə də kağız pul deyil, ətilan paralar götürürlər. Əvəli [növbənləri] sirketlər və səhmədar cəmiyyəti vəsiləstə məmləkətin ən böyük təcirlərini, ən böyük sarvatörünü əhəlinə alırlar. İştə, o zaman Azərbaycan sərməyədarları topladıqları milyon-milyon kağız pullarla dərclərinə heç bir qarşı qılmazlar. Bunun indidən düşünlənir. Madəm ki, süll məsələsi tamam olmasın, bəzım sərməyədarlarımız üçün mümkündür ki, müxtəlif səhmədar cəmiyyəti tərtib verib əllərindəki böş pulları məmləkətin əvəli ehtiyacına sarf etsinlər. Böylə olarsa, həm pulları nüfuzunu tirməz, həm də xarici təcirlərinə qışmət ola biləcək mənfəətlər də əzlinə qalar. Hərgəh, yüzlərə səhmədar cəmiyyətləri tərtib verilsə ümidvərəm ki, heç biri işsiz qalmaz.

Məsələn, bir çox şəhər və qəşəblərin su, elektrik, tramvay, dəmiryol, telefon, şığorta və sairəli kimi bir çox şeylərə ehtiyacı vardır ki, bunların əhdəsindən ancaq səhmədar cəmiyyətləri gələ bilər. Bundan əlavə, na qədər fabriklərə, quru yerləri sulamaq üçün böyük arklara, kanallara ehtiyacımız vardır. İndi təəcirlərimiz bəyünərsunlar, qəfilət etməyib səhmədar sirketləri yapsınlar. Bunu ancaqə gətirmək üçün, əhmədlər olsun ki, Pərturbəgə yüyürmək lazımdır deyil. Nizəmməməni əzəli ilə hökumətə təqdim edib iki həftənin ərzində icazə əsilə etmək mümkündür. Bir bu qədər müasidələrdən sonra meydanı yəməni Mələk və Mantəşev kimi əyğərə [qeyrlərə] buraxacaqlar? Bu məsələdən təəcirlərimiz həman ziyarat, həm də ticarət!

Fərhəd Ağazadə

TÜRKÜMÜYƏSİNİN ƏFKARI-ÜMMİYƏSİNİN HƏYƏCANI

İstanbul türklərdən alınması, Şərqi Anadolunun ayrılməsi təsəvvürləri Türkiyə əfkari-ümmiyyəsinin [ictimaiyyətinin] son dərəcə andişənək və müəhəyyiq [narahət və həyəcan] bir halə qoymuşdur. Bu xüsusda hökumət müxtərisindən [notasından] əlavə, məmləkətin hər tərəfində, millətin hər sinfi tərəfindən təzahürləri vəde olur, cəmiyyətlər kəməli tələb və nəzarətləri Müttəfaq dövlətlərə bildirirlər. Əzəcəmlə [o cümlədən], "Türk Ocağı" cəmiyyəti əşğədiklə müxtəri ilə Müttəfaq hökumətini İstanbuldakı səfirinəsin müraciət əyləmişdir.

"Əfəndilər!
"Biz, milli Türk Ocağı əzalın [üzvləri], qəhrəman və bədbəxt millətimizin əvəziyə-sikayəti sızə isəl etmək vəziyyəti-əlməsi ilə mükaləf bulunuru [millətimizin şikayət səsinə sızə çatdırmaq kimi kədərlə bir vəziyyəti dəşiyuru].

Avropa mətuəti, Şərqi məsələli həla məmur [Şərqi məsələlərinin həll etməli təpsirilmiş] konfransın pəytaxtımız, İzmiri və Anadolu vilayəti-şərqiyyəsinin [şərqi vilayətlərinin] ana vətəndən ayrırməgə qarar verdiyini yazır. Bir bomba qüvvəti ilə aramıza atılan bu xəbərlərin hər halda həris və gizli düşmənlərimizin icad etdiyi xən bir sənə [hiylə, tinqəmcü [intiqamçı] istətilərini] bir propaqanda olduğünü xən deyiriz. Zira, əfəndilər, pak eyni bilizir ki, sizin ədalətiniz, Vilson prinsiplərinin vüzuhu [açıqlığı] və bizim özümüzün məşruyyəti [haqlığı], qənimilliyi böylə bir həqsizliyə imkan vərəz. Ən dəyərli və səvani-ətə [etiməmədə ləyiq] istətilərini bəla, zikr edilən mənatıqdakı [məntəqlərdəki] türk-islam əksəriyyəti-əzəsinin [müsəlman türklərin əksəriyyəti] təşkil etdiyini izəməli ilə lehimizdə şəhadət edirlər.

Madəm ki, məmləkətlərin hakimiyyəti haqqındakı müqarəratınız [qararlarınız] oralarıda mütəməkkil [qoşun] əksəriyyəti əhalinin milliyəti üzərinə bəna edirsiniz, biz də bu vəhdəti-milliyətimizə toxunulmuyacağımdən əmin ola bilərik.

Məməfi [bununda bəla], insanları qəbil-səvəq-təassür olduqlarından [təsir altında qaldıqlarından], Avropada hər gün nəşr edilən [qaylın] bu növ qayıdan [şəylərlərin] Avropa əfkari-ümmiyəsinə [ictimaiyyətinə] təsir etməsindən qorxmazıca də təbidir. Halbuiki, əfəndilər, İstanbul, İzmir və vilayəti-şərqiyyəni [şərqi vilayətlərinin] Anadolundan ayrırməq Türk vətəninin bəşmə gövdəsindən qoparıb onu bəssəz və üzvüz buraxmaq vəhdəti. Bu hərəkət onu əldə etmək olacaqdır.

Əfəndilər, siz ədalət və süll üçün hər etdiyinizi izəli edirsiniz. Zənn edirsiniz ki, məmləkətin vərsinin ayrırməq oralarıda mövcud qəbir bir əksəriyyəti qəbil bir əqliyyətin [bəhlik xələfə] kiçik bir əzliğin – həm də nəsl bir əqliyyət – hər vəs ilə çəkilən təhti-təhəkkümünə [hökmü altına] vərsəniz, süll və ədalətə təminat etmiş olacaqsınız? Böylə bir həqsizliyə müasidə etmək sühdən sonra mühdş bir cidəli-daxilinin vəziqsuna [daxili müharibənin] səbəbiyyət vərəkədən başqa bir şey deyildir. Bunu, əlbəttə ki, siz ələ istəməsiniz. Sizinlə [qarşı-qarşılıq] hərəkət etdik. Bununla bərabər, heç bir gün bizə hörmət etməkdən xali [bəş, uzdaq] qalmadığınızi bilə-üzün [təkəbbürünüz] iddia edə bilərik.

Əfəndilər, diqqət buyurunuz ki, biz bu hərba hədüdlərini gənislətmək, qoşu millətləri əzmək fikri-manfuru [mənfur düşüncəsi] ilə girmədik. Zənn edirik ki, qanlı çilginliğin ən məhdur müharibələrindən [müharibənin ən çox həqsizliyə məruz qalmış tərəflərindən] biri idik. Bəzilərinin hökm etmək, əzmək, cəhangir [imperialist] olmaq əməli [arzusı] ilə girdiyi və fəci [fəci] milli-cəvəliyə biz yalnız əzəli düşmənlərimiz, milli düşmənlərimiz, türklərin tanıdığı yəqəna düşməni – çarlıq Rusiyəsinin mühəqqəq [qəti, qəlməz] hücumuna müdafiəyi-nəfs üçün iştirak edirik.

Qadar sizi bu səfər – vaxtılı olduğu kimi ona qarşı deyil – onunla birlikdə qarşıma çəvərdi və istər-istəməz siz sızə qarşı də müdafiyyə məcbur olduq. Şimdi, söyləyiniz əfəndilər, siz ki, vətən məhəbbətini ən nəciə və ən əqdisi bir əşə olaraq tanıyanlardanınız, vətənimizi uğrudna öləcək qədər sevdinizmi? Sizin biz təcziyyəmi edəcəksiniz [cazalandıracasınız]? Vətənparvarlıyi edəm ilə cəzalandırməgə bizləmiri bəlayəcəksiniz? Siz ki, məzlum millətlərin istixlası [qurtuluşu] yolunda hər etdiyinizi, zəffirən haqlıq bütün haqların] fövqündə tanıdığınızi söyləyirsiniz. Buz türklərin ən müqəddəs və milli hüququmuzu nəsil inkar edəcəksiniz? Siz ki, zəlimlərin qarşı hər etmək, bəşəri səadətə isəl etmək [qədrəməq] üçün oralya atıldığınızi söyləyirsiniz. Əksəriyyəti əqliyyəti-əsir edərək yəni zalım, yəni bədbəxtlər vücdə gətirəcəksiniz.

Əfəndilər, siz ki, milli vüqarın ilk mübdələrisiniz [səsinin qoynar-larsınız]. Bizim ən məşru [qənanı] vüqarı-milliyəmizə öldürücü zar-

bəni sızim vürəcəksiniz? Düşünüünüz ki, biz də bu mübərək bədbəxt vətənimizi, sizin şanlı məmləkətinizi sevdiniziz dərəcədə səvməkdən başqa bir şey yəqmıyuru.

Əfəndilər, siz – bizim bəxtiyar düşmənlərimiz, qiymətli türk gəncliyinin Cənaqqalının yaşıl tapalarında, toplar və paslanmış tüfənglər-lə möhəşəm və müəzzəm [böyük] əhanin [dəmindən] qala-larınca qarşı nəsil qəhrəmanca öldürklərin gördünüz. Bu müdafiənin və əşə-vətənin məmləkətimizin qəyeyi-mülkiyyəsi [mülki məqsədi], vəhdət-i-milliyəsi [milli birliyi] ətrafında nəsil mətin və layətaəzal [sarsıl-maz] bir qala çevirdiyini [hərdüyünü] hər kəsədən eyni təqad edirsiniz. Bunun üçündür ki, millətimizin əmrini dildən əvvəl, istiqbalıq [gələcəyimiz] haqqında bir hökm vərəcəksiniz nico edirik.

Əfəndilər, sızə də unutmayırsınız, bütün bəşəriyyət nəmətanəhi [istiqlal] [sərsəz gələcəyi] ilə sızim həzqımızda hökm vərək üçün bizim həzqımızda vərəcəyiniz hökəmə intizər edirik."

İRANIN MƏTALİBİ

İran həyət-i-müraxxəssəsi [nüməyəndə heyəti] Bakıdan Parisə keçərək rusca qəzetlərindəndə bu münəsbəttə bir xəbər nəşr olundu. Bu xəbərə deyilirdi ki, İran mətalibisi [mətalibə] qismində [bir də hüddət təshihli vardır. Güman olunurdu ki, bu təshih hüddüdü-Zəqaqəziyannın, başqa təbiriyyə Azərbaycanın hesabına olacaqdı.

O zaman bu xəbərdən dolayı əfkari-ümmiyyətimiz [ictimaiyyətimiz] həsil olən süli-təsiri izələ etmək [məntə təsiri aradan qaldırmaq] üçün bir heyət rəisi cənablarına müraciət əyləmək istədikdə də, məntəəstəs [təassüf ki], həyət-i-möhəttəməmin kəmətləndən [sir vərəməsindən; danışmağı xoşlamamasından] dolayı məqsədimiz nail olmamıqdu. Bu kərə alınan İstanbul qəzetlərindəndə, nım-rəsmi [yan-rəsmi] ingilis qəzetləri "Times" dan mənqul bir fəraqəy [naq edilən bir əhvalat] təsəddü əylədik. [Iran mətalibisi] ünvanı ilə kərə dulan bu qərdən "Times" qəzetəsi müqəddimətə [əvələ] keçən səsnə ingilis əsgərlərinin İranın cənubunda icraatından bərvaçitə [əşğədikə kim] bəhs edirik.

"Keçən səsnə ingilis və hind əsakerindən müərrəkəb [əşğərlərdən ibarət] bir qüvvət bəzi ingilis zabitarları tərəfindən təhti-səsilə alınmış [silahləndirilən] irləndiyə birlikdə Şirəz şəhərinə mühasirə altına alırdılar, ehtimal bir çox kimsələri dığarə-heyrat edəcədik.

Hökumətın Cənubi İranda icra əylədiyimi hərəkət haqqında bu qədar kətm dövrəməsinin əsbəbini bir dürlü anlayamayırsız. Qəzetlər uzun bir müddət bu bəddə [bu bəradə] bir şey yazmaqdadın. Mən edilməmiş [qəddəng edilməmiş]. Mirliwa [general-mayor] ser Persi Sayks 18 aydan bəri İranda bulunuurdu. Bu isə qərək dəstə və qərək düşmənlərinin məlumudu. Böylə olmağla bərabər, müəmməliyin [adi çəkilən şəxsini] İranda bulundüğünün surət-i-rəsmiyyəddə ələni pak vərdir.

Persi Sayks 1916 səsnə əvvəlində [əvvəlindəndə] İsveç zabitarlarının təhti-komandasında [komandanlıği altında] bulunan zəra [jəndar-ma təşkilatının yərinə iqamə edilmək [yerinə qoyulmaq] üzə bir iram-i-tiqüvvəti vücdə gətirməsi haqqında təminat olara, İrana əzəmət etmiş [gətirmiş]. İsveç zabitarlarından bir qismi əmvalınə təşkilatı [məməkləşlə] əyləmişdi.

Ser Sayks 500 kişi və 2 topa vəsə [geniş] vilayətlər daxilində sərgüzəştə-yənə [məcarəpəstəsinə] bir cəsəratə irəliləyib, Şirəz-də yərləşdi. İki sənə zərfinədə ingilis zabitarının komandası altında 6 min kişilik bir qüvvət vücdə gətirdi. Bu qüvvət 800 hindli əsgəri ilə təqviyyə edilmişdi [gücləndirilmişdi].

Ser Sayksın Cənubi İranda müstəvli [əyləmiş] bir halda bulunan şəvəvəti [quldurluğu] surət-i-müasirədə [təsiri bir surətdə] bəsdirməsi düşməni məmurlarını təhti-təsirində [təsiri altında] qalan bəzi İran qəbilələrini xüsusətini cəlb etdi [düşməncilliyinə səbəb oldu]. Hərəkəti-xəsmənə bəzi irlə qara qüvvələrini icra edilən təərzütlərə [hücumlarına] bəsləyirdə də, dəf və tənkil [radə] edirdi. General Sayks Hindistandan təqviyyə qitacə [əvələ] vücdə gətirdi. Fəraqət keçən səsnə mayis nəhayətində Qəşəq qəbiləsi rəisinin komandası altında bulunan qüvvətlər tərəfindən Şirəz mühasirə edilmiş bulunuurdu. Mühasirə pak səsi deyildir. Ser Sayksın qüvvəti 2200 kişidən fəzla olmağaqla bərabər, xürc [əvəs, hücum] hərəkətləri yəpməyə qəbilə-d. Biləssəz, əşə saqlarının hökm sürməkdə olmasından dolayı səhilə kəçilmək siqə vətəd deyildir [ehtimali nəzərdə tutulmurdu].

Bu müəqəddimədən sonra "Times" İran məsələsi və onun mətalibinə nağıl-kəlam edərək [sözün qarışdıraraq] deyir ki:

"General Sayks ilə məylətindəndə bulunan zabitan dətəli məhalik [təhlükəlik] qarşısında və əzraq fidanı [yoxluğu] içində yəpəqlər uzun müasirədən [mübarizədən] dolayı şəyni-təbriklikləri [təbrikə löyüklərini]. Mümməliyyəhin [haqqında danışılan xəşərlərin] vəziqlərini haqqa ilə ifə etmiş olmağınəna rəğmən, əsil İran məsələsi müskülət içində qalmışdır.

Şimdi, İran həyət-i-müraxxəssəsi Parisdə bulunuur və məruzətın Sültən Konfransında istəməsin [dilanlanılması] tələb edir. Korfransın bu məruzət istəmə edəcəyi müəşəqqəd qətidir. Lakin, mələşədə edilməkdə olan bir xəttədə bulunuur. Yəni bəzi müfirət mətalibət dərm-yinə əyləmişdir [ifrat tələblər irəli sürmüşdür].

İran kəndisini bəşvəçiklərə qarşı müdafiə üçün Məvəziyyəti-Xəzərəndi [Zəkəspiyəkdən] və Cənubi Qafqazıyadan arazi istəməkdədir. Bundan məədə [başqa], şəhən Bəymənəhreyndəki [Mesopotamiyadək] müqəddəs şəhəri olan Kərbəlanı İrana tərkli tələb edilməkdədir. Lakin Samirə şəhəri dəxi bu mətləbə ədəli bulunuur. Faqət bu sən tələbi qəbul etmək mümkün deyildir. Çünki əsəsnə fəzla və vətən əhdəsindəndə. Kərbəla və Nəcəfədi İran idarəy-i-rəhniyyəsinə [iruhani idarəsi] filhal [hal-həzrədə] İran zəvərinin hüququnu əsəsnə etməkdədir [qorunmaqdadır].

İran, hüddüdü xaricindəndə bulunan məhəllərə nigəhbən olmandan [qəz etməkdən] əvvəl, kəndi arazisini müdafiyyə müqəddir olduğünü isbat etməlidir. Əcnəbi qitacə [hərbi dəstələr] tərəfindən İran hüddüdü daxilində İrə olunay vətənin təminat məsələsi nəzəri-ətibəra ələni bilər. Bunun için də İranın İran qəbilələri tərəfindən iqa edilən [ürün-lən] xəsəratın nəvə bəliq olduğu [qəbilə] həsəb edilmək icab edər.

İngilərə siyasi dəlimə müstəqil bir İran bəqəsinə [qəlməsini] iştirək etməsi [ləzəm görməsi] və dərimə etməkdə bulunuşudur. İran hər səydən əvvəl müasilətin əməni məsələsi istədiyi əzə. Azərbaycan Cümhuriyyəti mükiyyətiyədək əraziləndə olmasın. Əcəba, bunun üçündə idi ki, İran həyət-i-müraxxəssəsi Bakıda İkon sən dərəcədə kətm bulunuur, mətuətlə mülaqətdən [şəhbətdən] kənarəculuq ixtiyar etmişdi [qəçməgə çalışmışdı]!?

ERMƏNİLƏRİN İSTƏDİYİ

Qəzetlər erməni həyət-i-müraxxəssəsinin [nüməyəndə heyətinin] Paris Sültən Konfransı hüzzüründə öz mətalibələri haqqında bəyanat verdiyini bildirirdi. Bu bəyanatə görə, ermənilər Böyük Ermənistan təşkilini istəyirlər. Bu Böyük Ermənistan bir tarixdə Qarabəg və bütün İrəvan quberniyası, digər tərəfdən Qarəndə Trabzon ilə Ə. Ə. Ə. Ə. [Aralıq dənizindəndə] İskəndərun limanına çuxmaq üzrə Anadoluğun yeddi vilayətini ehtiva edir. Ermənilər eyni zamanda tələb edirlər ki, müəzzəm [böyük] hökumətlərdən birisi onları 20 il müddətində öz himayəsi altına əlsin. Bu həm hakimi qarəək ki, Ermənistandakı Ermənistan Hökumətini tanımayan, oralarə Türkiyə Hökuməti tərəfindən mühəcirat etdirilmiş olan müsəlmanları köçürsün. Erməni həyət-i sülh məclisinə verdəyi müxtəridə [yazılı qeyddə] deyir ki:

"Ermənistan arazisi məsələsi həll edildiyi əsnədə diti qalan ermənilər deyil, əlanlar də hesabə alınmalı və yalnız bunlarla qəlməyib, burası da hesabə qoyulmalıdır ki, ermənilər Şərqi yəqənə yəqənə millətlərdir ki, mədəni bir hökumət təşkil edib qoşunlarını təminat edə bilər [məndənlidənliyə bilər]."

Ermənilərin bu müddəiyatına [iddialarına] qarşı Osmanlı Hökuməti tərəfindən dəxi müqəbil bir müxtəri vərilmişdir. Bu müxtəridə denlir ki:

Türkiyə Hökumətini müxtərisi Türkiyə Hökuməti Sültən Konfransında ələ böyük dövlət nümayəndələrinə böylə bir müxtəri təqdim etmişdir:

"Türkiyə Hökuməti cəhan xəritəsindən gələcək təbədüllə [dəyişiklikləri] əsasına Rəisi-cümhur Vilsonun bütün ələmi-bəşəriyyət tərəfindən təqdir edilmiş əsaslarının [prinsiplərinin] qoyulacağına şübhə etmir. Bu əsaslar mövcubinə [bu prinsiplərə əsasən] Türkiyə Hökumətini haqəi-hakimiyyəti qeyri-müslüm ələni millətlərin təhlükəsiz və ədəl nəşvə-nüvə [inkişaf, tərəqqi] etmələri şəraitli ilə saxlanmalıdır. Dərənə böğəzi ticarətdən ötrü əzəd olmalıdır və gələcəkdə vücdə gətiriləcək bu əsnədə ədeylinə Türkiyə etiraz etməyir. 1-1 cə maddəyə qəildəki, bu məsələ belə təcili layihələrə bəis olur ki, Türkiyə Hökuməti onları müqəbilinə rəqəmlər və haqqətlər göstərməyə cüzümü məcbur ədd [həsəb] edər."

Türkiyə rəsmi sənədi Paqos Nubar paşa tərəfindən təqdim edilən və Yevropada kifayət qədər ələni edilən "Böyük Ermənistan" layihəsindən müfəssəl surətdə mübahisə [bəhs] edir. Ermənistanın iddia etdiyi 6 vilayət təqrirən 6 milyon əhali ilə məskundur. Rəsmi statistika hesabına görə, bunlardan 4 milyon 453 min 250 nəfər müsəlman, 918